

Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Liturjik Mekanları

Dr. Sema ALPASLAN*

ÖZET

Antalya'nın Demre(Kale) ilçesinde, antik adıyla Myra kentindeki H.Nikolaos Kilisesi Bizans mimari gelişiminde önemli bir yer tutar. Kilisede yapılan çalışmalarda plan tipi, malzeme ve tekniğine göre üç yapı evresi saptanmıştır. 6. yüzyıla tarihlenen birinci evrenin planı bilinmemektedir; ikinci evre kubbeli bazilika planındadır ve 8.-9. yüzyıla tarihlenir. Üçüncü evre ise 11. yüzyılda kilisenin kuzey ve güneyindeki ek yapıların inşa edildiği dönemdir. Kilise mezar barındırması ve ek yapılarla genişletilerek manastır kuruluşuna dönüştürülmesi nedeniyle önem taşımaktadır. Bizans mimarisinde kilisede yapılan dini ayinle ilgili mekanlara gereksinim duyulmuştur. Bu mekanların yeri ve işlevi mimari gelişim içinde bölgelere göre değişim sergiler.

ABSTRACT

The St. Nicholas Church in Demre or Kale (Myra), a town of Antalya has a very important place in Byzantine architectural development. Three different building phases have been discovered during the works carried out at the church, according to the plan types, building techniques and materials. The plan type of the first building dating from 6th century is unknown. The second phase, dated 8th-9th centuries, shows a domed basilica plan type. During the last renovation of the church, which took place in the 11th century, the annex buildings have been added to the north and south of the church. The church has a special importance with its tomb and its transformation into a monastery complex by the additional buildings attached to the main structure. The liturgical chambers were essential in the Byzantine architecture. The situations and functions of these chambers display regional variations.

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Öğretim Görevlisi.

1. Giriş

Antalya'nın Demre ilçesindeki H.Nikolaos Kilisesi, üç yapı dönemi içermektedir; plan tipi bilinmeyen ilk yapı evresinin 6. yüzyıla ait olduğu araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Kubbeli bazilika planlı ikinci evre, bugün ayakta olan yapıdır; kuzey ve güneyde kiliseye daha sonraki bir dönemde eklenen yapılar 11.yüzyıla tarihlenir (Peschlow 1975). 1989 yılından itibaren Prof.Dr.Yıldız Ötüken başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları bir manastır kuruluşu olan yapının tarihine ışık tutacak yeni bulgular ortaya koymaktadır (Ötüken 1994; 1996). Kubbeli bazilikada liturjik işlevli bölümler bema, bema ile kuzey yan nef arasında kuzeydoğu köşe odası-prothesis, güneyde diakonikon yerinde doğusu apsisli, tek nefli bir mekan-1.Güneydoğu şapel ve yanında aynı planda ve büyüklükte 2. Güneydoğu şapel, güneyinde ise haç planlı ve doğusu apsisli 3. Güneydoğu şapel yer almaktadır. Liturji ile ilgili mekanlarda bemanın önünde stylobat ve üzerinde kaideli iki sütun; 2.Güneydoğu ve 3.Güneydoğu şapelde birer stylobat dışında bir veri yoktur⁽¹⁾.

1989-1997 yıllarındaki kazılarda kuzeyde açığa çıkarılan ek yapılar, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Bu yapılardan kare planlı ve köşelerde payelerle desteklenen kubbeli ve kuzeydoğu köşe odası ile geçişi olan mekan, kubbeli bazilika ile bağlantılıdır. Mekanın yakın benzerini Suriye'deki Huarte-Photios bazilikasında görmekteyiz (Canivet 1987:55).

Kilisede olması gereken diğer bir liturjik mekan vaftizhanedir. Ancak bugüne kadar yapılan kazılarda vaftizhane ile ilgili bir veri bulunmamıştır.

1.1. Prothesis ve Diakonikon

Bizans kiliselerinde prothesis, seremoninin başladığı, aynı zamanda Ökarist (şükran, teşekkür) için hazırlanan ekmek ve şarabın yer aldığı ve liturji için altara buradan getirildiği yerdir (Matthews 1962:107). Diakonikon ise dini eşyaların ve metinlerin saklandığı, din adamları tarafından ayin için hazırlık yapılan mekandır (Matthews 1962:107).

Prothesis ve diakonikonun eklenmesiyle ortaya çıkan üçlü bema gelişimi, "Büyük Giriş" in -prothesisten bemaya geçilerek altara geliş- başlamasıyla Bizans liturjisinde yerini almıştır. "Büyük Giriş" gelişimini 8. yüzyıla kadar tamamlamıştır (Kalliopi 1985:90).

H.Nikolaos kilisesinde bemanın güneyinde liturjik işlevli diakonikon mekanı yerine üç küçük şapel yer almaktadır. Kuzeydeki prothesis mekanının işlevi de tartışmalıdır. Peschlow (1975:310) bu mekanın prothesis olamayacağını, bemanın kuzey duvarındaki apsis nişinin sona erdiği kısımda yer alan nişin prothesis işlevini üstlendiğini ileri

(1) Bu makale 1989-95 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında bulunan ve kazı öncesi yapıda varolan liturjik işlevli taş eserler üzerine hazırlanan doktora tezinin bir bölümüdür; Alpaslan, Sema. (1996). Antalya'nın Demre (Kale) İlçesi'ndeki H.Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler. Hacettepe Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

sürmektedir.

Bemanın kuzeyinde, kuzey yan neften bir kemerle ayrılan karemsi planlı mekan, Bizans mimari gelişiminde prothesis olarak tanımlanabilir. Mekanın kuzey ve doğu duvarındaki kapı açıklıkları sonradan kaba yonu taşlarla örülerek kapatılmıştır. Güneyde ise bemaya açılan bir geçiş söz konusudur. Bema ile bağlantısı, mekanın prothesis işlevli kullanımını düşündürmektedir. Kubbedeki freskolarda “Havarilerin Komünyonu” Bizans mimari gelişiminde prothesislerde görülmeyen bir sahnedir. Ayrıca doğudaki kubbeli mekana geçişi, başka işlevleri de düşündürmektedir.

İçinde gömü barındıran ziyaret yapıları normal liturjinin dışında düşünülmelidir. Yapıyı ziyaret edenler nedeniyle yerel cemaatin haricindeki kalabalık, yan şapellere duyulan gereksinimi ifade eder. Likya bölgesinde Kaş-Dereağzı, Gemiler Ada yan şapelleri olan yapılardır (Jacobek 1994:res.8,süt.897-98).

İstanbul’daki erken dönem bazilikalarında pastophorium odaları ile ilgili arkeolojik veri mevcut değildir ve bu dönemden örnek yoktur. Orta Bizans döneminde iki küçük yan apsisli plan 10. yüzyılda Myrelaion ve Fenari İsa Camii-Kuzey kilise ile başlamıştır. Pastophorium odalı örnekler arasında Lips Manastırı, Atik Mustafa Paşa Camii, H.Ioannes in Trullo, Eski İmaret Camii sayılabilir (Matthews 1971:105-107,res.52).

Likya bölgesindeki örneklerde de Başkent etkisi olarak genelinde prothesis ve diakonikon ender görülen bir özelliktir. Bölge içindeki 147 yapıdan sadece 5’inde pastophorium odalarının her ikisi, 2’sinde ise sadece prothesis mevcut, diğerlerinde bu mekanlar yoktur. Bunlardan Myra’daki H.Nikolaos Kilisesinde kare planlı prothesis görülmektedir (2). Gemiler Ada II no.lu yapının kuzey-doğusundaki bir yeraltı koridoru prothesis veya krypta olarak nitelendirilir(3). Kaş’da Dereağzı kilisesinde tetraconches planlı prothesis ve diakonikon (Jacobek 1994:res.8), Arneai-C kilisesinde kare planlı prothesis ve haç planlı diakonikon (Grossmann-Severin 1982:res.4); Limyra’da Piskoposluk kilisesinde dikdörtgen prothesis ve diakonikon (Peschlow 1984:res.1); Kökburnu’nda Manastır kilisesinde kare planlı prothesis, trikonches planlı diakonikon (Jacobek 1994:res.6); Kydna’da dikdörtgen planlı prothesis ve diakonikon (Adam 1977:57) görülmektedir.

Likya bölgesi ile yakınlığı açısından ilişkili Kilikya bölgesinde prothesis ve diakonikon yaygındır. Korykos’taki Mezar kilisesi farklı bir planda karşımıza çıkmaktadır (Hild 1984-1989:süt.212-216,res.13). Naos üç bölümlü, bema ise beş bölümlü ve üç apsislidir. Bu plan tipinin kaynağının Mezopotamya’daki martirionlar olduğu ileri sürülmektedir (Hild 1984-1989:süt.212-216).

(2) Grossmann, P. ve H.G. Severin. (1982). “Forschungen im Südost Clisien Lykien”, TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ 25/2: 101-109,plan 4; Jacobek, Roman. (1994). “Lykien”, REALLEXIKON BYZANTINIS-CHE KUNST : sütun 856-902.

(3) Gemiler Ada II için bkz.Jacobek, R. (1994). a.g.e. süt. 897-898; Tsuji, Shigebumi. (1995). The Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lykia,Turkey). The First Preliminary Report. Osaka University: 64.

Anadolu'da Karaman'ın güneyindeki Binbirkilise bölgesinde pastophorium odaları yoktur ve doğu tek apsislidir⁽⁴⁾. Pastophorium odalarının 4. yüzyıldan itibaren Geç Devire kadar liturjik bir gereksinim olarak tüm plan tiplerinde yer aldığı, Orta Bizans döneminde Kapalı Yunan Haçı planında doğu köşe odalarının aynı işlev ile kullanıldığı görülmektedir. Yunanistan, Ege adaları, Yugoslavya ve Bulgaristan'da ender olarak bu mekanlar görülmez⁽⁵⁾.

Prothesis ve diakonikon olarak yorumlanan apsisin iki yanındaki mekanların, Suriye, Mısır ve Ermenistan'da çeşitli amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Kuzey ve güney Suriye'de yan mekanların kullanımı için kural olmadığı, Arap istilasından önce Güney Suriye'de yan mekanların kutsal eşyaların saklanması için, Kuzey Suriye'de ise vaf-tizhane veya martirion olarak kullanıldığı bilinmektedir. Arap istilasından sonra Suriye kiliselerinde yan mekanlar martirler için ayrılmış, aynı zamanda liturjik eşyalar ve ayinler için ek kutsal mekanlar olarak kullanılmıştır (Teteriatnikov 1988:70).

Akdeniz kıyı yöresinde Perge, Silifke, Kanlıdivane, Alahan Manastırı'nda çok gelişmiş pastophorium görülür ve Suriye etkilidir. Suriye'de 4. yüzyıl sonundan itibaren apsisin bir tarafında yer alan köşe mekan hem diakonikon, hem de prothesis olarak kullanılmaktadır. Suriye'de yapıların girişi genelde güneyden olduğundan bu mekandan geçilmekte ve dolayısıyla din adamlarına daha kolay erişilebilmektedir. Diakonikon'un simetriği olarak apsisin diğer yanında yer alan mekan martiriondur ve rölikler burada muhafaza edilir. İki mekanın yeri, Suriye kiliselerinde girişlerin ön cepheye alınması ile değişmiştir⁽⁶⁾. Kiliselerin doğusu tek apsisli, pastophorium odaları düz duvarlı ve bemaya geçişlidir⁽⁷⁾. 5. ve 6. yüzyıla ait pastophoriumu olan örneklerden kuzey Suriye'de Antakya bölgesinde Julianus Bazilikası, Behyo-Doğu ve Batı Bazilika, Brad-Kuzey Bazilika'da prothesis ve diakonikonun bema ile bağlantısı yoktur. Qalbluzeh Bazilikası ve Kuzey Beris'deki Bazilika'da sadece prothesis mekanı bema ile bağlantılıdır. 5. yüzyıla ait pastophoriumlu manastır yapıları güney Suriye'de Idder, Sameh'de St. George sadece prothesisli; kuzey Suriye'de Kasr il-Benat, Der Termanin, Qal'at Siman-Küçük kilisedir. Kuzey Suriye'de Fafirti bazilikası, İdjaz-Oniki Havari kilisesi, kuzey-doğu Suriye'de Ir Ruhaiyeh 4. yüzyıla ait pastophoriumlu örneklerdir. 5.-

(4) Binbirkilise yapıları için bkz. Strzygowski, Josef. (1904). Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte. Leipzig; Ramsay, W. ve G.L. Bell. (1909). The Thousand and One Churches. London: Hodder and Stoughton.

(5) Pastophorium odaları olmayan 5.-6. yüzyıl yapıları Yunanistan'da Selanik Acheiropoitos, Mastichari Bazilika, Korinth Leonidas, Philippi Bazilika B, Bulgaristan'da Sofia Katedrali (6.-7.yüzyıl), Yugoslavya'da Porec (Parenzo) Katedral, İstanbul S.Sergios ve Bacchos, Anadolu'da Efes Meryem Kilisesi 2. evresi, Meryemlik Kubbeli Bazilika, Mısır'da Abu Mina St. Menas, İsrail'de İsa'nın Doğumu Kilisesi(6.-7.yüzyıl): Krautheimer, Richard. (1965 1.baskı),(1972 2.baskı). Early Christian and Byzantine Architecture. Harmondsworth: The Pelican History of Art.

(6) Krautheimer, R. (1972). a.g.e. 312.

(7) Suriye yapıları için bkz. Butler, H.Crosby. (1929). Early Churches in Syria, Fourth to Seventh Centuries. Princeton ve Tchalenko, G. (1958). Villages Antiques de la Syria du Nord, Le Massif du B'Elus a L'epoque Romaine, III. Paris.

6.yüzyılda Apaméne bölgesinde Başufan-St.Phocas Kilisesi'nde pastophorium odaları bema ile bağlantısız, El Bara'daki El Hoşn Kilisesi, Ana Kilise ve Yan Kilise, Autre yan kilisede diakonikon bema ile bağlantılı, El Bara'da Yan kilise, Küçük kilise, Muğleya'da Çokgen kilise ve Rb'ea Kilisesi'nde pastophorium odaları bema ile bağlantılıdır. Aynı bölgede Herbet Seih Barakat kilisesi, Deir Sim'an Kilisesi, Taqle Kilisesi, Bamuqqa Kilisesi, Behyo-Doğu ve Batı bazilika ise farklı olarak kuzeydeki mekanın diakonikon, güneydeki mekanın ise martyrium olarak kullanıldığı örneklerdir. Bu yapılarda diakonikon bema ile bağlantılıdır. Kuzey Suriye'deki diğer örnekler Serdjilla, Midjleyya, Ruweha-Güney kilise, Kharab Shems, Brad katedral, Khirbit Hass, Babiska-Doğu kilise, Dar Kita-Paul ve Moses kilisesi, Ksèdjbeh-Doğu Kilise, Kasr Iblisv-Batı kilise, Shekh Sleman-St.Mary kilisesi, Serdjibleh Kilisesi, Mshabbak kilisesi, Khirbit il-Khatib kilisesi, Btirsa kilisesi, Der Sambıl kilisesi, Djeradek kilisesi, Kalata kilisesi, Başufan-St. Phocas kilisesi, Fidreh, Zebed-Doğu Kilise; kuzey-doğu Suriye'de Marata kilisesi; güney Suriye'de Umta-i yeh kilisesi, Umm idj-Djimal, Umm is-Surab-Sergios ve Bacchos kilisesidir (Tchalenko 1953: lev. XI,XIII,XLII, LXVI,LXXIV, CIX, CXI,CXII).

6. yüzyıl Suriye kiliselerinde pastophorium odalarının daha az yer aldığı ve bu açıdan Likya bölgesi ile mimari benzerliklere sahip olduğu görülmektedir. 6. yüzyıl Suriye kiliselerinde pastophoriumlu örnekler; Khirbit Hasan kilisesi, Dar Kita-Trinity kilisesi, Ksèdjbeh-Batı kilise, Bakırha-Doğu kilise, Khirbit Tezin kilisesi, Behya kilisesi, Bettir kilisesi, Kasrıblisu şapeli, Surkanya şapeli, Kefr Finsheh şapeli'dir. Suriye'deki pastophoriumu olmayan yapılar:Kuzey Suriye'de Qal'at Siman-Büyük Bazilika, Der Seta, Burdakli-Güney Kilise,Bankusa-Güney Kilise, Hass-Güney Kilise, Bakırha-Batı Kilise, Batuta Kilise, Ruweha,Bizzos Kilise; Kuzey-doğu Suriye'de Kerratin Katedrali, Il-Anderin Katedrali, Mu'allak-Batı Kilise, Nawa Kilise, Rusafah-St.Sergios Kilisesi, It Tuba Kilisesi, Rusafah-merkezi yapı;Güney Suriye'de Boşra Kilisesi, Simdj Kilisesi,Il-Aşim Kilisesi, Zor'ah-St.George Kilisesidir (Butler 1929).

Suriye'de olduğu gibi Yunan adalarında da Erken dönemde diakonikon, aynı zamanda prothesis işlevi görmekteydi. 5. yüzyıl başlarında iki amaçlı tek bir mekan kilisenin girişine yakın, ancak bemandan uzak bir yerde bulunmaktadır. Nartekse veya atriuma açılan bu mekan, Nea Anchialos'daki Bazilika A'da atriumun güneyinde, Nikopolis'da Bazilika A'da narteksin güneyinde ve apsislidir. 6. yüzyıl başlarında din adamları ve mimarlar ayinde kolaylık sağlamak amacıyla prothesis ve diakonikonu, bema ya yakın bir yere yerleştirmiştir. Bu değişimin erken bir örneği olan Ravenna'da San Vitale'de iki yandaki martirionların aynı zamanda pastophorium olarak kullanıldığı görülmektedir⁽⁸⁾.

H.Nikolaos Kilisesi'nde bemanın kuzeyindeki mekanın işlevi, Suriye örnekleri paralelinde tartışmalıdır. Bu mekanın bema ile bağlantılı olması liturjik işlevli olduğunu

(8) Krautheimer, R. (1972). a.g.e. 312-313; Kalliopi, Theorihoudu. (1985). The H.Sophia in Thessaloniki.Thessaloniki. 91.

düşündürmektedir. Yapının diakonikonunun olmaması, kuzeydeki mekanın hem diakonikon hem de prothesis amacıyla yapıldığı ve dolayısıyla din adamlarının burada dini eşyalarını sakladıkları, ayın sırasında hazırlandıktan sonra aynı mekandan kutsal ekmek ve şarabı alıp, altara getirdikleri düşünülebilir.

Suriye kiliselerinde kuzeydoğuda martirion geleneğine bağlı olarak, bemanın kuzeyindeki mekanın doğusundaki kubbeli mekanın bir mezar yeri, prothesisin ise orjinal işlevinin yanısıra kiliseden martiriona geçiş yeri olduğu düşünülebilir. Suriye'deki Huarte-Photios bazilikası benzer konumda ve planda bir martirion ve geçiş mekanına sahiptir.

Likya bölgesinde kuzeydoğuda veya güney doğuda yapıdan doğuya uzanan kubbeli veya tonoz örtülü mekanlar yaygındır: Andriake-A, Andriake-B, Andriake-C ve Andriake-E kiliseleri (Feld 1975:res.61-65), Danabaşın-Zeytinlik'teki kilise (Grossmann-Severin 1982:res.2), Limyra'da Küçük kilise (Jacobek 1994:res.4), Karabel'de Triconchos Kilise (Jacobek 1994:res.13), Ölüdeniz'de sahil bazilika, Gemilerada'da Karacaören sahil bazilikası (Tsuji 1994:res.10,14) benzerdir.

1.2. Bema

Kilisenin bema bölümü, doğuda içten yuvarlak, dıştan üç cepheli, tek apsislidir. Bema ile naosu ayıran liturjik ayırım templondur; apsis nişi içinde synthronon, apsis önünde bir altar yer alır, altar bugün dört sütundan oluşan kiborium ile sınırlanmaktadır. Bugün templona ait veriler stylobat işlevli kare taşların biraraya getirilmesi ile oluşturulmuş basamak ve üzerindeki kaideli iki büyük sütundur.

Bizans mimari gelişiminde erken örneklerde görülen U biçimli templonlar ve 6. yüzyıldan itibaren Geç Bizans dönemine kadar tüm plan tiplerinde karşımıza çıkan templon örnekleri, erken dönemde naosun ekseninde yer alan ambona bir solea ile bağlanmaktadır. Templonlarda arşitravla birbirine bağlanan sütun veya payeler arasında ayırıcı levhalar ve ortada geçiş yerinden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Büyük sütunlu templonlar genellikle 5.-6. yüzyıllarda görülür. Ancak yapının boyutları ile ilişkili olarak daha geç dönemlerde de sütunlu templonların kullanıldığı görülmektedir⁽⁹⁾. Kare kesitli payeler üzerinde sütun veya sekizgen payelerden oluşan destek dizileri 6. yüzyıldan itibaren görülmekle birlikte 7.-8. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaktadır.

Templonu bilinen 6. yüzyıl yapıları arasında İstanbul'da H.Sophia, H.Euphemia, Saray bazilika, Atina'da Parthenon bazilika, Delos'da Kyriakos bazilika, Korinth'de Leichoion bazilika, Kos'da Gabriel bazilika, Mastikhari bazilika, Stephanos bazilika, Kreta'da Gortyna, Titos Bazilika, Olympia'daki bazilika, Philiatra'da Kyriakos bazilika, Samos'da Tigani ve Kastrou bazilika, Paros'da Kubbeli bazilika ve kuzeyindeki

(9) Sütunlu templonların 6. yüzyıl örnekleri Efes Ioannes,İstanbul-Euphemia,Nea Anchialos-Bazilika C. Samos-Tigani,Thasos-Aliki,Güney Bazilika, Paros Katedral. 10. yüzyıl örnekleri: Xanthos-Doğu Bazilika, Uşak-Selçukler, Sebastia kilisesi, Hosios Lukas-Theotokos kilisesidir.

H.Nikolaos Kilisesi 6. yüzyıl örnekleri olup İstanbul'daki H.Sophia, H.Euphemia, Saray bazilika, Korinth'de Leichoion, Samos'da Tigani ve Kastrou bazilikaları soleahlıdır (Jakobs 1987:lev.1-118).

Likya bölgesinde Letoon ve Xanthos'da Doğu bazilika (Jacobek 1994:res.15,17) ile Limyra'daki Piskoposluk Kilisesi (Peschlow 1984:res.1) U biçimi templonludur. Andriake A kilise ise templon verisi olan diğer bir örnektir (Grossmann-Severin 1982:res.1).

Kilikya bölgesinde Korykos'daki Mezar kilisesi ve transeptli bazilika, Alahan Manastırı-Batı kilise, Dağpazarı bazilikası, Anamur'da Nekropol'deki kilise templon verisi olan yapılarıdır (Hild-Hellenkemper 1984:res.13-14,31,35-36). Suriye'de Qabluzeh bazilikası, Behyo'da Batı ve Doğu bazilika, Qırqbize bazilikası, Başufan'da Phocas kilisesi 5.-6. yüzyıl templonlu kiliselerdir⁽¹⁰⁾.

İznik'deki H.Sophia, İstanbul'da Pantokrator, Uşak'da Selçukler'deki Sebastia kilisesi, Atina'da Ilissos bazilikası, Sikyon bazilikası, Selanik'de H.Sophia, Phocis'de Hosios Lukas-Kuzey kilise ve Meryem kilisesi, Atina'da Agora'daki Oniki Havari kilisesi ise templonları bilinen Orta Bizans dönemi örnekleridir⁽¹¹⁾.

1.3. Güney Ek Şapeller

Bemanın güneyinde tek nefli, içte ve dışta yuvarlak apsisli iki küçük şapel ile onun güneyinde serbest haç planlı, içte ve dışta yuvarlak apsisli bir şapel yer almaktadır. 1. Güney Şapel, orijinalde diakonikonun bulunduğu yerdedir ve işlevi kesin bilinmemektedir⁽¹²⁾. 2. ve 3.Güney Şapellerde apsislerin önünde birer stylobat ve 3. Güney Şapelin apsisinde bir altar kaidesi yer almaktadır⁽¹³⁾. 1. Güney Şapelde ise apsis önü bir basamakla yükseltilmiştir. Ancak üzerinde liturjik ayırımla ilgili sütun-paye ve levha izleri yoktur. Uzunluğu apsis açıklığından biraz daha küçüktür. Bu mekan kuzeyde bema ile, batıda güney yan nef ile bağlantılıdır. Bu geçişler nedeniyle mekanın birkaç işlevi olduğu düşünülebilir. Örneğin martirion işlevli, aynı zamanda diakonikon olarak

(10) Tchalenko, G. (1953). Villages Antiques de la Syria du Nord, Le Massif du Bélus a L'epoque Romaine, II. Paris. lev.XI-CXII.

(11) Jakobs, P.H.F. (1987). Die Frühchristlichen Ambone Griechenlands. Bonn.

(12) Peschlow tarafından kuzey ve güneydeki ek yapılar tanıtılarak Orta Bizans dönemine tarihlendirilir, 1.ve 2. Güney şapellerin işlevine değinilmez; Peschlow, Urs. (1975). "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra. Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit", (ed.Borchardt,J. Myra 1975), ISTANBULER FORSCHUNGEN 30: 345-346.Araştırmacı daha sonraki yayımında ek mekanların tarihleme sorununa girerek muhtemelen günümüze gelemeyen İmparator IX. Konstantin ve karısı Zoe'nin adları ile 1042 tarihini veren bir kitabeye göre 11. yüzyıla tarihlendirmektedir. İşlevi konusunda ise görüş bildirmemektedir; Peschlow, Urs. (1990). "Materialen zur Kirche des H.Nikolaos in Myra im Mittelalter", ISTANBULER MITTEILUNGEN 40: 253-254.

(13) Yan mekanları liturjik ayırmalı örnekler Yunanistan'da karşımıza çıkmaktadır:Aigina Bazilika güney mekan, Glyky-Donatos Bazilika kuzey mekan, Kos-Gabriel Bazilika güney mekan, Hosios Lukas-Meryem kilisesi pastophorium odaları için bkz. Jakobs, P.H.F. (1987).a.g.e.

kullanılmış olabilir. Benzer bir örnek, Ravenna'daki San Vitale Kilisesidir; kuzey ve güneydeki martirionlar aynı zamanda pastophorium olarak kullanılmaktadır (Krautheimer 1972:313). Ayrıca Suriye'de güneyden girişi olan ve diakonikondan geçilen örneklerle benzerlik göstermektedir⁽¹⁴⁾.

2. Güney Şapel kuzeyde 1. Şapel ile, batıda güney dış yan nef ile, güneyde 3. Şapel ile geçiş bağlantılıdır. Apsis önünde bir stylobat ve apsis nişi içinde bir sarkofag bulunmaktadır. Güney dış yan nefin güney-doğu nişi içinde de bir sarkofağın yer alması bu mekanın mezar şapeli olduğunu düşündürmektedir. Apsisi ayıran stylobat apsis açıklığı uzunluğundadır ve üzerinde kare paye izleri ile kanallı kurşun yuvaları burada ayırıcı bir bölme olduğunu belirlemektedir⁽¹⁵⁾.

3. Güney Şapel, mezar mekanı ve giriş podyumu ile birlikte 11. yüzyıla tarihlenmektedir (Peschlow 1990:şek.1). Kuzeyde 2. Güney Şapel ile bağlantılı, batıda mezar mekanına geçişli bu mekanın, güney dış yan nef ile birlikte çok sayıda sarkofag içermesi, ayrıca batıdaki mekanın freskolarında H.Nikolaos'un siklusunun tasvir edilmesi mezar şapeli olduğunu belirleyici unsurlardır⁽¹⁶⁾. Doğuda apsis önü liturjik ayrımlı ve apsis nişi içinde bir altar kaidesi zeminde in situ durumda yer almaktadır. Apsis nişi önündeki stylobatın üzerinde, dört kare paye oyuğu ile levha izleri bir temponun verileridir. Apsis içinde kuzey-doğu duvarda yuvarlak bir nişin işlevi liturjik (prothesis?) olabilir. Bu veriler doğrultusunda 3. Güney Şapelin aynı zamanda ibadet yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Bizans mimari gelişiminde mezar şapeli İstanbul'da görülen bir özelliktir; Chora Manastırı'ndaki Parekklesion, Pantokrator'un Orta Kilisesi mezar şapeli olarak yapılmıştır (Mathews 1976:42,74).

Ek yapılar Likya bölgesi genelinde karşımıza çıkan bir özelliktir. Bölge içindeki 147 yapıdan 33'ü ek yapıya sahiptir⁽¹⁷⁾. Bunlardan 9'u kuzey veya güneyde tek nefli, apsis-

(14) Butler, H.Crosby. (1929) a.g.e.; Krautheimer, R. (1972). a.g.e. 312-313.

(15) Peschlow kilisenin tempon restitüsyonlarını yaptığı yayınında 2. Güney Şapeldeki stylobata hiç değinmemiştir; Peschlow, U. (1990).a.g.e.

(16) Peschlow, sarkofaglar nedeniyle 3. Güney Şapelin mezar yapısı olabileceğini ancak bunun kesin olmadığını çünkü kubbeli bazilikada da sarkofag bulunduğunu belirtir, ancak bu konuya açıklık getirmez; Peschlow, U. (1990). a.g.e. 225.

(17) Likya bölgesindeki yapılar için bkz. Harrison, R. Martin. (1963). "Churches and Chapels of Central Lycia", ANATOLIAN STUDIES 13: 117-151; Harrison, R. Martin. (1972). "A note on Architectural Sculpture in Central Lycia", ANATOLIAN STUDIES 22: 187-197; Severin, H.-G. (1976). "Bericht der Forschungen im Alacadağ 1974", TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ 23,2: 97-99; Harrison, R.M. (1980). "Upland Settlements in Early Medieval Lycia", COLLEGIAN LYCIA :109-118; Sodini, Jean-Pierre. (1980). "Une Iconostase Byzantine A Xanthos", ACTES DU COLLOQUE SUR LA LYCIE ANTIQUE XXVII: 9-148,lev.31-38; Peschlow, Urs. (1984). "Die Bischopskirche in Limyra", ACTES DU X. CONGRES INTERNATIONAL D'ARCHÉOLOGIE CHRÉTIENNE II: 22-31; Jacobek, Roman. (1987). "Bericht über die Grabungsarbeiten an einer Frühbyzantinischen Kirche in Limyra (Lykien)", JAHRBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN BYZANTINISCHEN GESELLSCHAFT 37: 329-333; Jacobek, Roman. (1989). "7. Die Arbeiten an der Kirche am Burgberg", X. KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI(23-27 MAYIS 1988) II: 149-150; Tsuji, S. (1995). a.g.e.

li ek yapı içerir: Sura'da Liman kilisesinde (Feld 1975:res.67), Dikmen'de 1. yapıda güneyde, Kökburunu'nda Küçük kilise 2. yapıda, Alakilise'de, Karabel'de Triconchos kilisesinde (Jacobek 1994:res.6,12-13), Kydna'da (Adam 1977:res.18), Gemiler Ada'da Karacaören bazilikası ve Mustafa bazilikada (Tsuji 1994:res.12,III.2), Kaş'da Dereağzı kilisesinde kuzey veya güneyde ek yapı mevcuttur (Jacobek 1994:res.8). Bunlardan Andriake B ve Kökburunu'ndaki Küçük kilise 2. yapı evresine ait şapellerin yapı ile bağlantısı yoktur; diğerlerinde ek şapellerden yapılara geçiş görülür.

Kilikya bölgesinde ek yapıli kiliseler daha nadir görülür: Korykos'taki Katedral'in kuzey doğusundaki duvar uzantısı bir ek mekan olduğunu göstermektedir; Korykos'ta transeptli Bazilika'da apsisin kuzey ve güneyinde birer şapel, Büyük Kilise'de yan neflerde birer şapel, Kuzey Korykos'taki Bazilika güneyde ek mekan içermektedir (Hild 1984-1989:süt.210-222,res.12,14,15,16).

Ek yapıların Suriye'deki örneklerinden Antakya bölgesinde Julianus Bazilikası kuzeyde ek şapele sahiptir. Apamène'de El Bara-El Hoşn Kilisesi kuzey ve güneyde ek mekan, El Bara'da Ana ve Yan Kiliseler kuzeyde ek şapel içeren yapılardır. Kfeir Kilisesi'nin güneyindeki yapı martirion, Rb'ea Kilisesi'nin güneyindeki mekan ise vaf-tizhanedir. Qal'at Siman güneyde bir ek mekan ve güneyinde ek şapel, Qirqbize Kilisesi güneyde martyrion içeren yapıdır⁽¹⁸⁾.

2. Sonuç

Araştırmacılara göre yan şapellerin işlevi, mezar yeri veya özel şapel olarak kullanılmasıdır (Teteriatnikov 1988:65). Bu görüşler alt katta yer alan şapeller için öne sürülmüştür. Ancak erken dönemden itibaren Mısır, Filistin, Suriye ve Kafkaslar'da görülen ve üst katta bulunan şapellerin işlevi, gelişimi ve kaynağı bilinmemektedir. Anadolu'da Kaş'daki Dereağzı ve İstanbul'da Theotokos Lips Manastır kilisesi, üst kat şapelleri içermektedir. Her iki yapıda da şapeller apsislidir ve Lips kuzey kilisesinin şapellerinde altar, stylobat gibi liturjik eşyalar mevcuttur (Macridy 1964:253-278). H.Nikolaos Kilisesi'nde üst katta kuzey galerinin doğusunda bir kapı açıklığı ile galeri bağlantısı olan bir mekan benzer özelliktedir.

Üst kat şapelleri Suriye'de bazilika planlı ve doğusu üçlü mekanlı, galerili ve galerisiz tipteki yapılarda karşımıza çıkmaktadır⁽¹⁹⁾. Alt kat ile bağlantılı olduğu düşünülen bu mekanların genellikle yapı dışında galeriye çıkan merdivenleri vardır (Teteriatnikov 1988:66). Filistin'de Shivta'daki Kuzey Bazilika bu tipe örnektir. Gürcistan'da Gurjaani'deki bazilikada alt kattaki kuzey ve güney şapellere yan neflerden girilir, kuzeydeki ana apsis ile bağlantılıdır ve prothesis işlevlidir. Üstte yer alan iki şapele güneydeki giriş kapısı üzerinden merdivenle girilmektedir (Teteriatnikov 1988:66-67).

(18) Tchalenko, G. (1953). a.g.e.

(19) Teteriatnikov, Natalia. (1988). "Upper-Story Chapels near the Sanctuary in Churches of the Christian East", DUMBARTON OAKS PAPERS 42: 65-72.

Mısır'da 6. yüzyıla ait Deir el-Abiad kilisesinde ana apsis ve apsisin iki yanında birer oda vardır. Kuzeydoğu köşede üst kat merdiveni yer almaktadır. Alt ve üst katın bağlantılı olduğu bu tip Suriye ve Kafkaslar'daki kiliselerde yaygındır. Rusafa'daki Bazilika B'de üst kat şapeli, Bazilika A'da kule tipi şapeller, Tetraconch Katedral'de üst kat şapelleri diğer örneklerdir. Tetraconch Katedral'de alt kattaki pastophorium odalarının bemaya geçiş yerlerindeki merdiven, üst kat ile bağlantıyı göstermektedir (Teteriatnikov 1988:67).

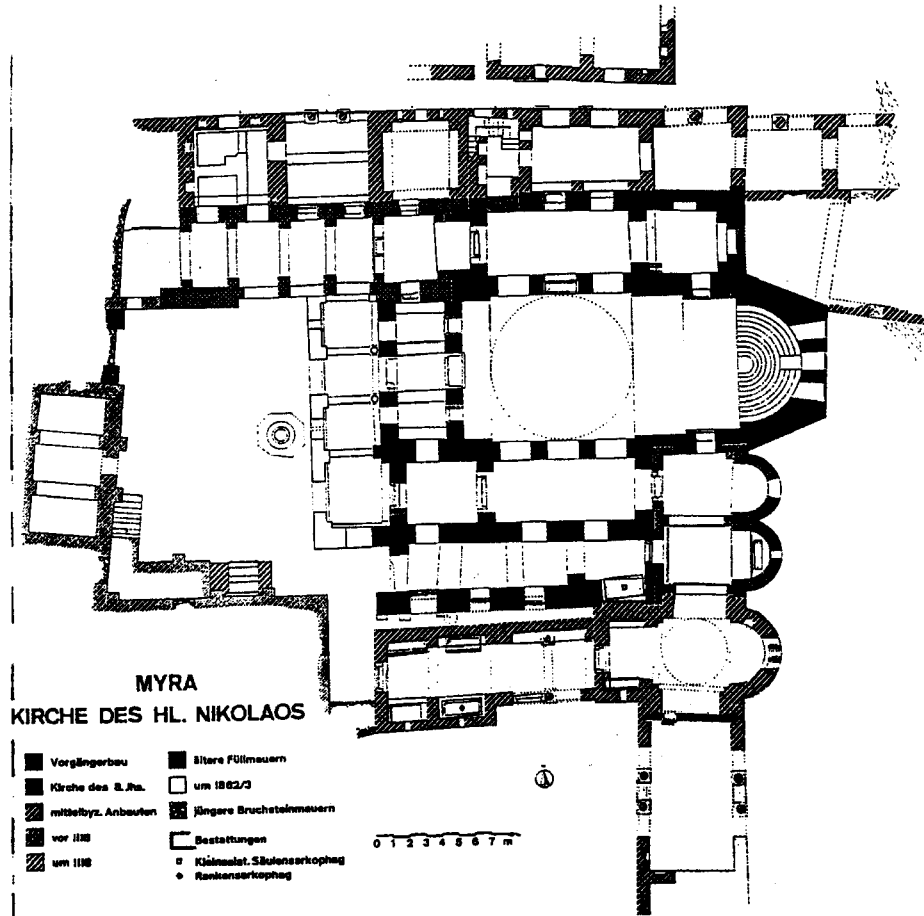
Orta Bizans döneminde üst şapeller bemaya açılan pencereci tipte yaygınlaşmaktadır. Pencere işlevsel olarak bema ve orta nefe açılarak ayinin izlenmesini sağlamaktadır. Bana'daki kilise bu tipin erken bir örneğidir. H.Nikolaos Kilisesi'nde kuzey galerinin doğu sonundaki mekan kemerli bir pencere ile bemaya açılmaktadır. Üst kat şapellerinin işlevi irdelendiğinde, örneklerde halkın ibadet etmesi için çok küçük ve girişlerinin çok dar olduğu gözlenmektedir. Şapellerin apsislerinin olması ve stylobat, altar gibi liturjik öğelerin bulunması, din adamlarının özel liturjik kullanımı için yapıldığını göstermektedir (Teteriatnikov 1988:67-68).

H.Nikolaos Kilisesi'nde galeri katındaki kuzeydoğu mekan doğuda yuvarlak apsislidir, ancak liturjik bölme mevcut değildir. 19. yüzyılda Rus dönemi onarımlarında galeri zemininin yenilenmesi stylobat ve altar ile ilgili izlerin günümüze gelemediğini düşündürmektedir. Bu mekanın altında yer alan ve prothesis olduğunu düşündüğümüz kuzeydoğu köşe odasının doğusunda, bugün kapatılmış durumdaki bir kapı geçişi doğuda karemsi planlı, kubbeli mekan ile bağlantılıdır. Suriye kaynaklı örnekler paralelinde üstte şapel olabileceği düşünülmektedir.

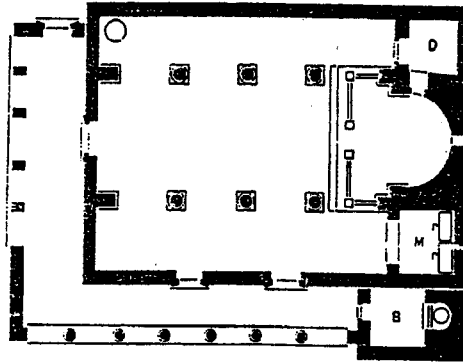
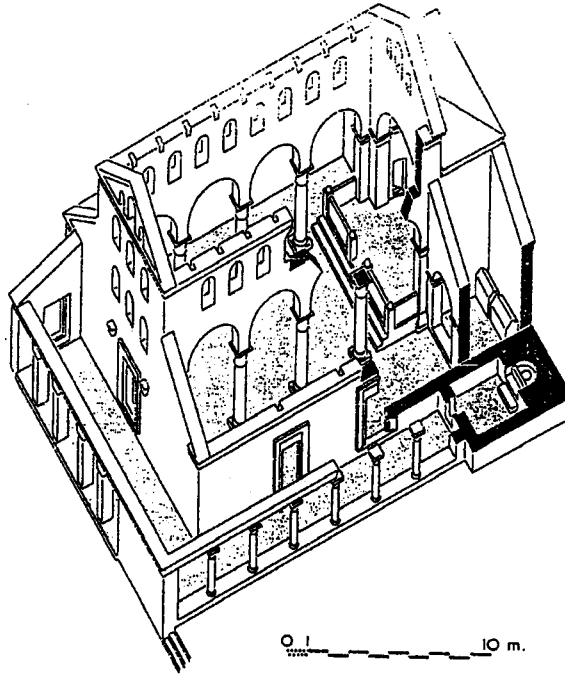
KAYNAKÇA

- Adam, J.-P. (1977). "La Basilique Byzantine de Kydna de Lycie. Notes Descriptives et Restitutions", *REVUE ARCHÉOLOGIQUE* : 53-78.
- Butler, H.Crosby. (1929). *Early Churches in Syria, Fourth to Seventh Centuries*. Princeton.
- Canivet, P.-M.T. (1987). *Hüarte. Sanctuaire chrétien d'apamène (IVe-VIe siècle)*. Paris.
- Feld, Otto. (1975). "Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra", (ed.Borchardt,J. Myra 1975), *ISTANBULER FORSCHUNGEN* 30: 360-428.
- Grossmann, P. ve H.G. Severin. (1982). "Forschungen im Südost Clikien Lykien", *TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ* 25/2: 101-109.
- Harrison, R. Martin. (1963). "Churches and Chapels of Central Lycia", *ANATOLIAN STUDIES* 13: 117-151. Harrison, R. Martin. (1972). "A note on Architectural Sculpture in Central Lycia", *ANATOLIAN STUDIES* 22: 187-197.

- Harrison, R.M. (1980). "Upland Settlements in Early Medieval Lycia", COLLEGIAN LYCIA :109-118.
- Hild, Friedrich ve Hansgerd Hellenkemper. (1984,1989). "Kommagene-Kilikien-Isaurien", REALLEXIKON BYZANTINISCHE KUNST : sütün 182-356.
- Jacobek, Roman. (1987). "Bericht über die Grabungsarbeiten an einer Frühbyzantinischen Kirche in Limyra (Lykien)", JAHRBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN BYZANTINISCHEN GESELLSCHAFT 37: 329-333.
- Jacobek, Roman. (1989). "7. Die Arbeiten an der Kirche am Burgberg", X. KAZI SONUÇLARI TOPLAN-TISI (23-27 MAYIS 1988) II: 149-150.
- Jacobek, Roman. (1994). "Lykien", REALLEXIKON BYZANTINISCHE KUNST : sütün 856-902.
- Jakobs, P.H.F. (1987). Die Frühchristlichen Ambone Griechenlands. Bonn.
- Kalliopi, Theorihoudu. (1985). The H.Sophia in Thessaloniki. Thessaloniki.
- Krautheimer, Richard. (1965 1.baskı),(1972 2.baskı). Early Christian and Byzantine Architecture. Harmondsworth: The Pelican History of Art.
- Macridy, Thomas ve A.H.S. Megaw. (1964). "The Monastery of Lips (Fenari İsa Cami) at İstanbul", DUMBARTON OAKS PAPERS 18: 250-315.
- Matthews, Thomas. (1962). "An Early Roman Chancel Arrangement and Its Liturgical Functions", RIVISTA DE ARCHEOLOGIA CRISTIANA 38: 73-95.
- Matthews, Thomas. (1971). The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy. Pennsylvania.
- Matthews, Thomas. (1976). The Byzantine Churches of Istanbul-A Photographic Survey. Pennsylvania-London.
- Ötüken, S.Yıldız. (1994). "Myra-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", LYKIA 1: 115-123.
- Ötüken, S.Yıldız. (1996). "Likya Ortaçağ Araştırmaları ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", ADALYA 1: 73-85.
- Peschlow, Urs. (1975). "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra. Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit", (ed.Borchardt,J. Myra 1975), ISTANBULER FORSCHUNGEN 30: 303-359.
- Peschlow, Urs. (1984). "Die Bischopskirche in Limyra", ACTES DU X. CONGRES INTERNATIONAL D'ARCHÉOLOGIE CHRÉTIENNE II: 22-31.
- Peschlow, Urs. (1990). "Materialen zur Kirche des H.Nikolaos in Myra im Mittelalter", ISTANBULER MITTEILUNGEN 40: 207-258.
- Ramsay, W. ve G.L. Bell. (1909). The Thousand and One Churches. London: Hodder and Stoughton.
- Severin, H.-G. (1976). "Bericht der Forschungen im Alacadağ 1974", TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ 23,2: 97-99.
- Sodini, Jean-Pierre. (1980). "Une Iconostase Byzantine A Xanthos", ACTES DU COLLOQUE SUR LA LYCIE ANTIQUE XXVII: 9-148.
- Strzygowski, Josef. (1904). Kleinasien. Leipzig.
- Tchalenko, G. (1953). Villages Antiques de la Syria du Nord, Le Massif du Bèlus a L'epoque Romaine, II. Paris.
- Tchalenko, G. (1958). Villages Antiques de la Syria du Nord, Le Massif du Bèlus a L'epoque Romaine, III. Paris.
- Teteriatnikov, Natalia. (1988). "Upper-Story Chapels near the Sanctuary in Churches of the Christian East", DUMBARTON OAKS PAPERS 42: 65-72.
- Tsuji, Shigebumi. (1995). The Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lykia,Turkey), The First Preliminary Report. Osaka University: 64.

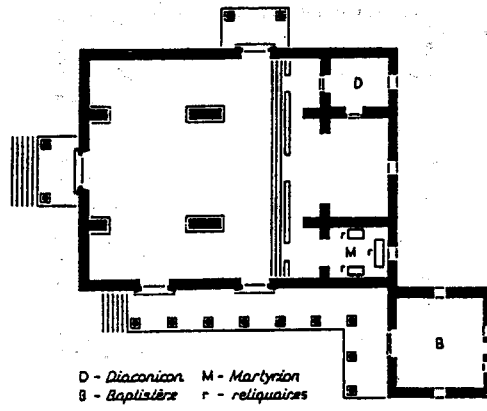
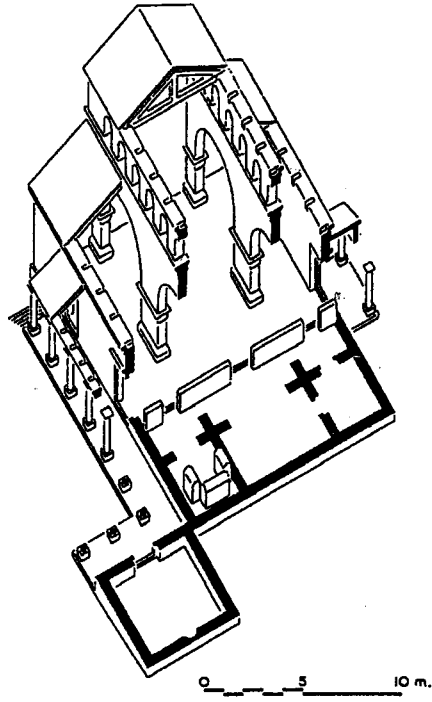

Demre H.Nikolaos Kilisesi (Peschlow 1975)

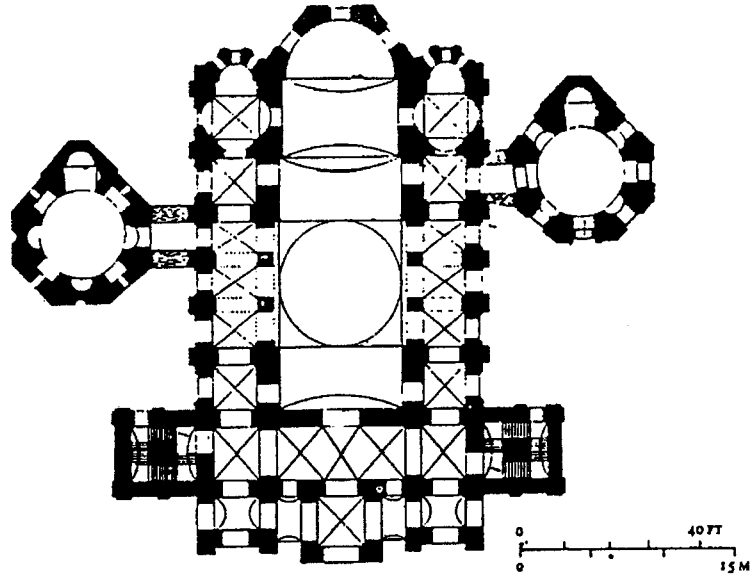

D - Diaconicon. M - Martyrion. B - Baptistère. r - Reliquaires.

Suriye Taqlé Kilisesi (Tchalenko 1953)

Suriye Bamuqqa Kilisesi (Tchalenko 1953)

Kaş Dereağızı Kilisesi (Morganstern 1983)